

Om øuktliki og hærliki : to kapittel om vanskapte born i Eldre Eidsivatingslov

Autor(en): **Mundal, Else**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **59 (2017)**

PDF erstellt am: **27.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858088>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Ein Dienst der *ETH-Bibliothek*

ETH Zürich, Rämistrasse 101, 8092 Zürich, Schweiz, www.library.ethz.ch

Om øuktliki og hærliki

To kapittel om vanskapte born i Eldre Eidsivatingslov

ELSE MUNDAL (BERGEN)

Dei aktuelle lovtekstene står som kap. 5 og 6 i begge dei to variantane av Eldre Eidsivatingslov som er prenta i *Norges gamle Love (NgL)* 1. Sitert etter Eldre Eidsivatingslov I (trykt etter AM 68 qv) lyder kap. 5 og 6 som følgjer:

5) Vm øukt liki

En ef sua bers at. at barn er með orkymblum alet. ero kaluar a bæinum framan. eða augu i nacka aftan. oc afgu liki alen. oc hafa þau mannz houuð oc manns raust.¹ þau skal ala oc til kirkiu föra. oc skira oc föða siðan. oc föra a funnd biscuits. oc syna honum barnet. oc gera siðan sem hann læggr rað til.

6) Vm hærliki

En ef þat barn uærðr alet er hærliki er a. hefer æigi mannz hofuð oc æigi mannz raust. þa ma föra til kirkiu. ef syniz. oc lata prest skira. ef hann uil. oc grafa grof i kirkiu garðe. oc læggia þar barnet i. oc læggia þar iuir hællu. sem bazst. sua at huarke nae hunndar ne rafnar. oc lata þo æi iorð a falla. fyr en daut er oc lata lifa sua længi sem ma.

Om bakvendskapnad

Men om så ber til at eit barn er fødd med vanskapnad, kalvbota er framme på beina eller augo bak i nakken, og dei er fødde med bakvendskapnad, men dei har menneskehovud og menneskerøyst, då skal dei få leve og ein skal føre dei til kyrkje og døype dei, og sidan skal dei fødast opp, og dei skal føre barnet til møte med biskopen og syne han det, og gjere sidan som han gjev råd til.

Om hærliki

Men om det barnet vert fødd som har hærliki, som ikkje har menneskehovud eller menneskerøyst, då kan ein føre det til kyrkje, om ein så synest, og la presten døype det, om han vil, og grave ei grav på kyrkjegarden og leggje barnet i den, og

¹ Eldre Eidsivatingslov, resensjon II, har i kap. 5 i staden for teksta *oc hafa þau mannz houuð oc manns raust: ok hefuer hundz hafuut. ok manz raust.* Denne teksta er truleg resultat av samanblanding med teksta i Borgartingslov. Hundehovud og menneskerøyst finst ikkje kombinert i noka anna lov, og hundehovud burde, når ein samanliknar med andre lover, føre til at dåp vart nekta, noko som ikkje er tilfelle i Eldre Eidsivatingslov, resensjon II. Dette indikerer at resensjon I har ei meir opphavleg tekst.

tona er ner [sengzor hennar.¹ þa stal hon syna þat .ij. salmannum at [þa se barn² huarsle blæt ne blodegt oc æigi drægill at hælse dregen oc sei³ se hennar hannda vært⁴ a. ⁵En⁶ ef hon gerer ei sua. þa ma biseup eda⁷ armadr lienna henne mord hædit. hon stal þess synia med lyrittir eidi. med frialsum konom .ij.⁸ [oc þar skulu menn uera eida utannder.⁹ sua at menn uiti. at þær uilia¹⁰ i samnum eidum uera slædder eda uitnisburdum. En ef hon þællz at. þa þessl hænne til iarnburdar. værdr hon¹¹ ei stir at ierne. þa er hon ullæg. oc stal biseup scrixta henne af lannide brot.¹² oc stal hon sua lengi bruttu uera. sem hann¹³ scrixtar henne.¹⁴ En ef hon komr æxtr i lannd. oc uil hon i lannde uera. þa stal hon giallda biseupi. .iiij. meirfr. en konunge [halzt mannz gildi.¹⁵ oc heitir þat hæidins mannz¹⁶ giold.

Vm. hæna skir.¹⁷

4 En kann oc sua¹⁸ at beraz at hion .ij. xara¹⁹ med barne sino til kirkli at flira.²⁰ ziri þui at þau haya ei annara manna lost. ziri mannyðeðs saler. oc sofer sua miol sot a leid at þui barne. at ei ma na presti. [oc ængum²¹ adrum mannum. þa skulu þau flira siolz med þeim hætte er zyr [er sagt.²² hældr en hædit doy. oc²³ þyrmaz vid hiunslap. þar til. er þau zinna²⁴ biseup. oc ma²⁵ hann þa²⁶ loja þeim hiunslap en ei flilia.²⁷

Vm. oukt²⁸ liki.²⁹

5 En ef sua bers at. at barn er med orlymblum alet. ero fáluar a bainum framan. eda augu i næsta æxan. oc³⁰ ægu lisi³¹ alen. oc haya þau³² mannz honud oc manns raust. þau stal³³ ala oc til kirkli xora. oc flira. [oc xoda sidan.³⁴ oc xora³⁵ a sunnd biseups. oc syna honum barnet. oc gera sidan³⁶ sem hann leggr ráð til.

Vm. hærliki.³⁷

6 En ef þat barn værdr alet er hærlíki er a. heyer æigi mannz hoxud oc æigi mannz raust. þa ma³⁸ xora til kirkli. ef syniz. oc lata prest³⁹ flira. ef hann uil. oc grafa grof⁴⁰ i kirkli garde. [oc leggja þar barnet i.⁴¹ oc leggja þar⁴² iur hællu. sem bajst. sua at huarsle næ hunndar ne ræynar. oc lata⁴³ þo ei iord a falla. zyr en daut er oc lata lixa sua lengi sem ma.

¹⁾ [mgl. B. ²⁾ [pat b. [t — B. ³⁾ stengin — B. ⁴⁾ aðr uom — tilf. B. ⁵⁾ .iiij. — Overskr. B. ⁶⁾ Nu — B. ⁷⁾ biseups — B. ⁸⁾ .ij. — mgl. B. ⁹⁾ [Elli þeira eida þulu menn vandader uera — B. ¹⁰⁾ uili — B. ¹¹⁾ Ef ef hon værdr — B. ¹²⁾ brot — mgl. B. ¹³⁾ biseup — B. ¹⁴⁾ af lande — tilf. B. ¹⁵⁾ [þegnpildi — B. ¹⁶⁾ mordz — B. ¹⁷⁾ Ingen Cap. Afd. — B. ¹⁸⁾ Nu fan sua at — B. ¹⁹⁾ siolz — tilf. B. ²⁰⁾ flirner — B. ²¹⁾ [ne — B. ²²⁾ [seigir — B. ²³⁾ grut þau — tilf. B. ²⁴⁾ hillu — B. ²⁵⁾ fall — B. ²⁶⁾ síben — B. ²⁷⁾ þau. — tilf. B. ²⁸⁾ I Pap. Afslkr. (Arne M. egenh.) No. 77. d. qv. i den arnamagn. Saml. er dette Ord least: ontf; i Pap. Afslkr. I Cod. Reg. 1153. a. fol. olli; liti; ald; seilagtigt. ²⁹⁾ .iiij. — Overskr. B. ³⁰⁾ aðr — B. ³¹⁾ ægubileigha — B. ³²⁾ hægur þo — B. ³³⁾ þa stall þau — B. ³⁴⁾ [mgl. B. ³⁵⁾ síben — tilf. B. ³⁶⁾ æfter þui — tilf. B. ³⁷⁾ Ingen Cap. Afd. — B. ³⁸⁾ þat — tilf. B. ³⁹⁾ lata prest [ta of — B. ⁴⁰⁾ grof — mgl. B. ⁴¹⁾ [mgl. B. ⁴²⁾ síben — B. ⁴³⁾ lata (her og næst naf.) — B.

leggje over grava ei helle som best ein kan slik at korkje hundar eller ramnar kjem til, men ikkje la jord falle på barnet før det er daudt, og la det leve så lenge som det kan.

Borna som er nemnde i kap. 5 har det ein kan kalle bakvendskapned, og det norrøne ordet bak forma *øukt* (*líki*) og *afgu* (*líki*) er adjektivet *qfugr* ('bakvend').² Ordet har truleg ikkje vore forståeleg for alle. Som det går fram av variantapparatet (NgL 1, 376), har eit handskrift i staden for *afgu liki* forma *afgudlegha*. Som vi skal sjå, kan misforståinga ha vore hjelpt fram av førestellingar som knytte seg til desse borna. Tolkinga av ordet *hærliki*, som karakteriserer borna som er nemnde i kap. 6, har vore usikker, men truleg kan ei samanlikning med liknande bestemmelser i andre norske landskapslover kaste lys over innhaldet.

Born med "bakvendskapnad" skal førast til kyrkja og døypast og etterlatast der for å døy også etter Eldre Gulatingslov, kap. 21 (NgL 1, 12). Etter Eldre Frostatingslov, II, kap. 1 (NgL 1, 130) er kriteriet for at eit barn skal få dåpen at det har menneskehovud. Krav om menneskehovud for at barnet skal få dåpen, finst også i Eldre Eidsivatingslov, resensjon I, kap. 1 (NgL 1, 375). I Eldre Borgartingslov, kap. 1 i resensjon I og III (NgL 1, 340 og 363) er "bakvendskapnad" kombinert med andre lyte, nemleg at barnet har selluffar og hundehovud. Slike misdanningar fører til at barnet ikkje skal få dåpen, men røysast "der korkje folk eller fe går". Den staden slike born skal røysast, kallast *forve*. Det har vore diskutert om ordet skal normaliserast som *forve* eller *forvé*. Ebbe Hertzberg diskuterer ordet i glossariet til *Norges Gamle Love* (NgL 5, 204). Han avviser den eldre tolkinga av *forve* som 'flodmålet' og normaliserer ordet som *forvé*. Siste lekken i ordet, *vé*, tyder 'heilag stad', *for-* er nektande, og heile ordet tolkar han dermed som 'vanheilag stad'. Dette passar godt i konteksten i lova som (i normalisert form) avsluttar omtalen av staden med *Pat er forvé ins illa* ("det er den vondes vanheilage stad"). Borna med ekstreme misdanningar vert altså sette i samanheng med djevelen. Hundehovuda som desse borna har etter Borgartingslova, skulle ein helst tru er påverka av førestellingar om fabelmenneske med hundehovud, som vi veit var kjende også i Norden, men ei anna mogeleg tolking er at hundehovudet står som kjenneteikn på det djevelske. Ordet *hundr* kan i norrønt også brukast om djevelen.³ Hundehovud treng då ikkje takast bokstaveleg, det er snakk om born med misdanningar som vekkjer mistanke om at dei er djevelens born. Dette kunne oppfattast bokstaveleg eller førestellinga kunne vere at borna var besette. I mellomalderen vekte dette redsle, også mellom Kyrkja sine menn.

Kva slags born er det så som er nemnde i kap. 6 i begge resensjonane av Eldre Eidsivatingslov? Desse borna har ikkje menneskehovud og ikkje menneskerøyst. Kva slags hovud og røyst dei har, er ikkje sagt, men det er sagt at dei har *hærliki*. Teksta i resensjon I har *hærliki* både i overskrifta og i teksta. Teksta i resensjon II

² I overskrifta står forma i akk.sg. nøytrum, i teksta i dat. sg. nøytrum. Variantane i handskriftene som ein finn i notane til *Norges gamle Love* I, s. 376, viser at ordet ikkje har vore heilt forståeleg for alle skrivrarar i seinmellomnaderen.

³ Sjå under oppslagsorda *hundr* og *hundlegr* i Johan Fritzner, 1973.

som er prenta i *NgL*, har *hærliki* berre i teksta, men som noteapparatet viser, finst ordet både i overskrifta og i teksta også i denne resensjonen. Ordet er altså godt belagt i handskriftene, men tydinga har vore usikker.

Ei gamal tolking, som er hevd av Johan Fritzner, er at borna med *hærliki* hadde hareskår.⁴ I glossariet til *Norges Gamle Love* (*NgL* 5, 309) avviser Hertzberg denne tolkinga og hevdar at ordet *hærliki* er ei mistyding av *færliki/ferliki* som han forstår som ‘monstrøst udseende’. Ordet skal vere ei overføring frå angelsaksisk, og kunne difor lett verte misforstått av norske skrivrarar. Det som talar mot denne tolkinga, er at *hærliki* må ha gjeve meining for brukarane av lova sidan ordet har gått inn i teksttradisjonen, det er brukt fleire gonger, og forma er stabil. Det er difor naturleg å leite etter den meininga ordet gav i samtida.

Ein kan ikkje fastslå av sjølve ordet om vokalen i første lekken av *hærliki* er *æ* eller *e* sidan *e* framfor *r* i mange norske handskrifter er gjengjeve som *æ*. Forma *hærliki* kan altså stå for *herliki*. Første lekken i ordet kan vere rotforma av *herr* som har den vanlege tydinga ‘hær’, ‘folkemengd’, men som i sverjingar, t.d., også har tydinga ‘troll’, ‘djevlar’. Førestellinga som ligg bak ordet, kan altså vere meir eller mindre den same som den som knyter seg til dei vanskapte borna som skulle røysast på “den vondes vanheilage stad” etter lova i nabolovdømet. Born som ikkje har menneskehovud, som har hundehovud eller som har *herliki* kan alt vere born som har misdanningar som har vekt mistanke om at dei er farlege. Ordet *herliki* kan også gje assosiasjonar til førestillingar om byttingen, sidan *herr* tyder både ‘troll’ og ‘djevlar’. Den umenneskelege røysta peikar òg mot byttingen. Truleg har førestellingane om byttingen og borna som tilhøyrdje djevelen, glide over i kvarandre.

Kapittelet om borna med *herliki* viser at det har vore vanskelege val både for forldre og prest. Det ser ut for at vi er i ein gråsone der det er opp til foreldra sitt skjønn om barnet skal førast til kyrkje, det er vidare opp til presten sitt skjønn om han vil døype. Dersom han vil døype, skal barnet leggjast i ei open grav på kyrkje-garden for å døy. Kva som skal gjerast dersom foreldra ikkje vil føre barnet til kyrkje, eller presten ikkje vil døype, seier lova ingen ting om, men det fekk neppe leve opp.

I heiden tid var barneutbering tillate. Vanskapte born var sikkert ei gruppe som var særleg utsette for utbering. Kyrkja forbaud barneutbering, men forbodet hadde, som vi ser, unntak. Det er rett nok presisert i fleire lover at misdanningane skal vere store før eit barn ikkje får leve opp. Men redsla for det djevelske kunne nok føre til at relativt små avvik vart rekna som store. Særleg born som var fødde med misdanningar i andletet og med syndrom som gav endra andletstrekk, stod i fare for å verte nekta livet. Det er også verdt å leggje merke til at kristenrettane i nokre tilfelle faktisk påbyd at vanskapte born – døypte eller udøypte – skal døy. For desse borna hadde forbodet mot bareutbering i kristenrettane liten verknad.

⁴ Sjå under oppslagsordet *herliki* i Johan Fritzner, 1973.

Litteratur

- Fritzner, Johan. 1973. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, fjerde utgave (Oslo etc.: Universitets-Forlag).
- Norges gamle Love indtil 1387*, bind 1, red. Rudolph Keyser og Peter A. Munch 1846 (Christiania: Gröndahl).
- Norges gamle Love indtil 1387*, bind 5, red. Gustav Storm og Ebbe Hertzberg 1895 (Christiania: Gröndahl).